

EWANGELICKI
KOŚCIÓŁ ŚWIĘTEJ TRÓJCY
W WARSZAWIE

Ewangelicki kościół Świętej Trójcy
w Warszawie

Ewangelicki kościół Świętej Trójcy
w Warszawie

NA JUBILEUSZ 500 LAT REFORMACJI
&
240-LECIE POŁOŻENIA KAMIENIA WĘGIELNEGO TEGO KOŚCIOŁA
&
210-LECIE ŚMIERCI SIMONA GOTTLIEBA ZUGA

Warszawa 2017

REDAKCJA NAUKOWA

Karol Guttmejer

RECENZJA

Dr hab. Anna Sylwia Czyż

KOORDYNACJA PUBLIKACJI

Katarzyna Zawila

REDAKCJA, TŁUMACZENIA NA JĘZYK ANGIELSKI I KOREKTA ORAZ INDEKS

Grażyna Waluga

PROJEKT OKŁADKI, UKŁAD GRAFICZNY I SKŁAD

Piotr Berezowski

WYDAWCA

Parafia Ewangelicko-Augsburska Świętej Trójcy w Warszawie

© Parafia Ewangelicko-Augsburska Świętej Trójcy w Warszawie

© Miasto Stołeczne Warszawa

© Autorzy esejów

Autorzy ponoszą całkowitą odpowiedzialność
za przestrzeganie praw autorskich do ilustracji

Projekt współfinansowany przez Miasto Stołeczne Warszawa

ISBN 978-83-909051-1-2

DRUK

Ośrodek Wydawniczy „Augustana”

AUGUSTANA

Nakład 2000 egzemplarzy

Okładka II, III, IV – fot. Maciej Mazgaj

Spis treści

- 7 | Słowo wstępne. **KS. PIOTR GAŚ**
- 9 | Foreword. **REV. PIOTR GAŚ**
- 11 | **ALEKSANDER LUPIENKO**
Reformacja w Rzeczypospolitej Obojga Narodów
- 27 | Abstract. The Reformation in the Polish-Lithuanian Commonwealth
- 29 | **JERZY K. KOS**
Kościół Świętej Trójcy – projekt i jego realizacja
- 52 | Abstract. The Holy Trinity Church – a design and its realisation
- 55 | **ROBERT KUNKEL**
Kościół ewangelicki Świętej Trójcy, czyli znak Zbawienia jako środek miasta Warszawy
- 62 | Abstract. Holy Trinity Evangelical Church, or the sign of Redemption as the centre of the City of Warsaw
- 65 | **MACIEJ WARCHOŁ**
Kopuła dachu kościoła ewangelicko-augsburskiego Świętej Trójcy w Warszawie – dzieło sztuki ciesielskiej i inżynierskiej końca XVIII wieku
- 76 | Abstract. The dome of the Holy Trinity Evangelical Church in Warsaw – a masterpiece of carpentry and construction engineering of the end of the 18th century
- 79 | **PRZEMYSŁAW WĄTROBA**
Kilka słów o projektach i realizacjach Simona Gottlieba Zuga (1733–1807) dla zborów protestanckich w stolicy i na Spiszu
- 93 | Abstract. A few words on Simon Gottlieb Zug's designs and realisations for Protestant churches in Warsaw and in Szepes

97 | PRZEMYSŁAW WĄTROBA

Katalog

Projekty i przerysy rysunków Simona Gottlieba Zuga do kościoła Świętej Trójcy w Warszawie

121 | ALEKSANDER LUPHENKO

Zbór ewangelicko-augsburski w Warszawie

143 | Abstract. The Evangelical-Lutheran Congregation in Warsaw

145 | EWA POPLAWSKA-BUKALO

Odbudowa kościoła Świętej Trójcy w świetle projektów architekta Teodora Burszego i ostatnie prace konserwatorskie

174 | Abstract. Reconstruction of the Holy Trinity Church in the light of designs of architect Teodor Bursche and last conservation works

177 | Suplement. Posłanie na przyszłość

ANDRZEJ M. CHOŁDZYŃSKI

Czas i Miejsce. O historycznym i architektonicznym *continuum* kościoła Świętej Trójcy – projekt drugiej rozbudowy

188 | Abstract. A message for the future
Time and place. On historical and architectural *continuum* of St Trinity church
– a design of the second extension

190 | Bibliografia

197 | Indeks osób

Suplement
Posłanie na przyszłość

ANDRZEJ M. CHOŁDZYŃSKI

Czas i Miejsce.
O historycznym i architektonicznym
continuum kościoła Świętej Trójcy
– projekt drugiej rozbudowy

Jest 30 grudnia 1781 roku. Warszawa skrzy się w śniegu. W zimowym pejzażu, pod ciężkimi chmurami jasno świeci widoczna w promieniu kilku kilometrów i górująca blisko 60 metrów nad horyzontalnym pejzażem latarnia kościoła Świętej Trójcy.

Uroczystość inauguracji i poświęcenia rozpoczęła się o godz. dziewiątej. Wiernych zaprosił do świątyni pastor ksiądz Gottlieb Ringeltaube. Ponad cztery lata wcześniej, 15 stycznia 1777 roku, król Stanisław August Poniatowski wydał zgodę na budowę kościoła ewangelicko-augsburskiego i wskazał jego architekta

– Simona Gottlieba Zuga. Budowę rozpoczęto ponoć 24 kwietnia 1777 roku, a ponad rok później poświęcono i położono kamień węgielny. Plac pod świątynię ofiarowali sami luteranie.

Gmach świątyni jest potem świadkiem historii Rzeczypospolitej zarówno w jej najtrudniejszych, jak i najradośniejszych chwilach: drugiego i trzeciego rozbioru, insurekcji kościuszkowskiej, powstania listopadowego i styczniowego, a wreszcie odzyskania niepodległości.

Jest 16 września 1939 r. Kościół, zbombardowany w trakcie kampanii wrześniowej, staje w płomieniach. Później, podczas okupacji, wielu polskich księży ewangelickich zostaje osadzonych w obozach koncentracyjnych. Biskup Juliusz Bursche umiera w 1942 r. w berlińskim więzieniu.

Po powstaniu warszawskim pozostają jedynie wypalone mury kościoła i zgliszcza domu parafialnego.

Kościół Świętej Trójcy, 1830r.;
źródło: www.warszawa1939.pl

Projekt elewacji północnej kościoła
Świętej Trójcy, 1777, rys. S.G. Zug;
źródło: www.cyfrowe.mnw.art.pl

Zniszczenie i odbudowa kościoła
Świętej Trójcy, fotografie
archiwalne; źródło: www.trojca.waw.pl

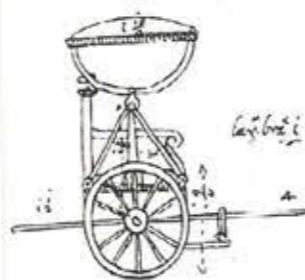
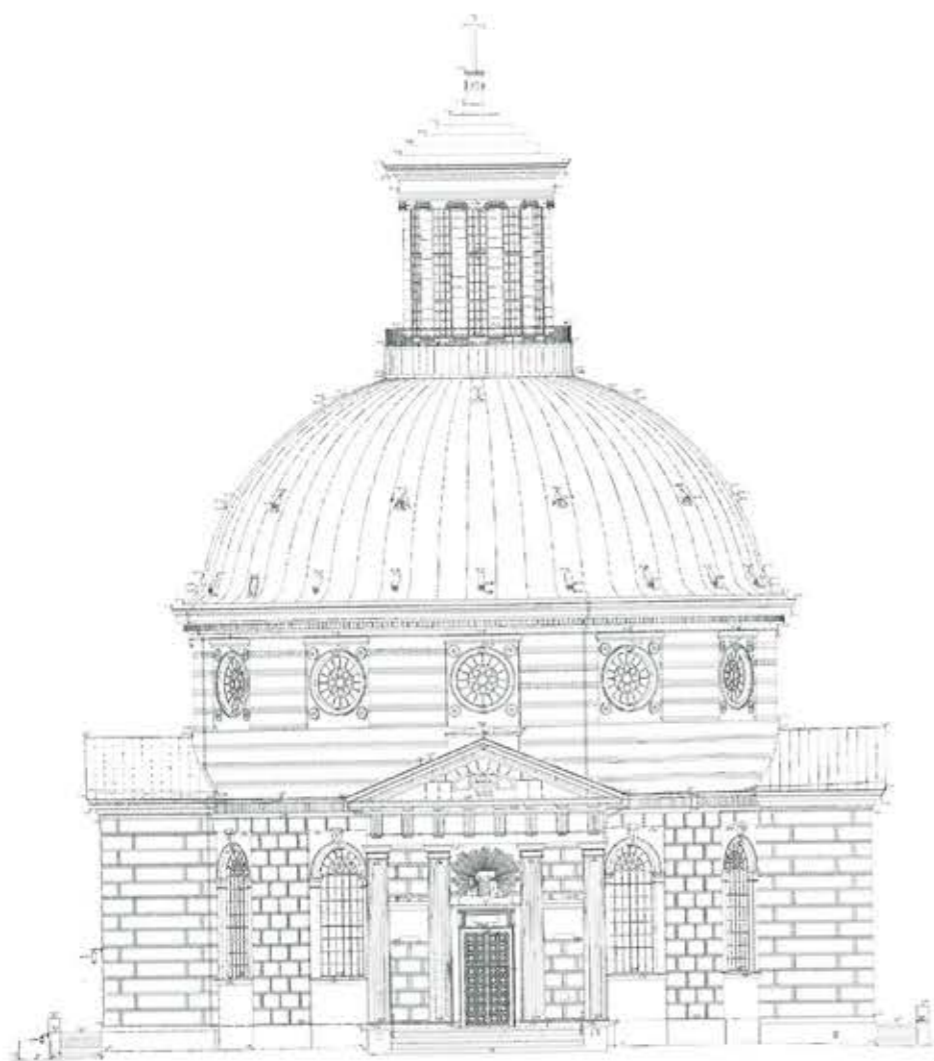
Jest wrzesień 1945 r. Niemal natychmiast po zakończeniu II wojny światowej zapada decyzja o odbudowie kościoła. Plany opracowuje Teodor Bursche, przyrodni brat biskupa Juliusza Burschego. Zostają one zatwierdzone przez Biuro Odbudowy Stolicy, a prace prowadzi komitet wybrany przez parafian.

Sporządzając plany odbudowy kościoła, Teodor Bursche projektuje nowy, dolny poziom usytuowany w obrysie okręgu zewnętrznych ścian nośnych gmachu, a później doprowadza do jego realizacji. Używa żelbetu szalowanego i wylewanego na budowie. Przejornie i fachowo nie dochodzi z fundamentowaniem i posadzką podziemnej sali do poziomu potężnych, oryginalnych fundamentów ścian świątyni.

Do tak stworzonej przez Teodora Burschego sali dzisiejszego *lutheraneum* można dotrzeć z poziomu kościoła wyłącznie schodami położonymi w ryzalich: wschodnim, południowym i zachodnim.

Natomiast do jednoprzestrzennej, głównej nawy kościoła zawsze wchodziło się, także schodami, poprzez trójosiowy portyk kolumnowy spoglądający monumentalnie na Park Saski.

Jak zatem docierali do nawy kościoła wierni niemogący sprawnie chodzić? Dostępna XVIII- i XIX-wieczna ikonografia zdaje się o tym nie wspominać i, niezależnie od tego, jak może to dzisiaj zdumiewać, przestrzenie gmachów publicznych oraz świątyni epok klasycyzmu i wcześniejszego baroku nie były pod tym względem łaskawe dla osób poruszających się z trudem lub wręcz niemogących chodzić na własnych nogach. *In extremis* osoby takie, jeśli było to konieczne, wnoszono na ramionach innych, bądź to do świątyni, bądź to do teatru lub opery. Oczywiście, wartym wspomnienia wyjątkiem mógłby być tu polski

Wózek inwalidzki Władysława IV, projekt Giovanni Battista Gisleni, 1640; źródło: www.commons.wikimedia.org

Widok elewacji kościoła Świętej Trójcy, Inwentaryzacja architektoniczna, październik 2015; wykonał: 3Deling Sp. z o.o.; źródło: Parafia Ewangelicko - Augsburska Świętej Trójcy w Warszawie

król cierpiący na reumatyzm, Władysław IV Waza, dla którego ok. 1640 roku skonstruowano według projektu Giovanniego Battisty Gisleniego „mobilne krzesło”, oraz król Hiszpanii Filip II, który pod koniec XVI wieku poruszał się na „krześle z kołami”. Jednak nawet obaj ci monarchowie na swych „mobilnych krzesłach” nie byliby w stanie pokonać samodzielnie piętrzących się wokół świątyni schodów. Pod tym względem jako wyjątkowa, nieświadomie oświecona i przewidująca jawi się architektura kolejnych dynastii faraonów starożytnego Egiptu, bogato wyposażana w pochylnię i rampy. Z powodów ceremonialnych oraz praktyczno-użytkowych czyniły one przestrzeń pałaców i świątyni dostępną dla rydwanów, „krzesel z kołami” i im podobnych.

Podobne zjawiska ergonomicznej systematycznej dostępności odkryjemy w architekturze sumeryjskiej Mezopotamii, a bliżej naszych czasów: w renesansowych ogrodach Boboli we Florencji oraz w będących pod ich przemożnym wpływem barokowych i klasycystycznych ogrodach Francji, by wspomnieć

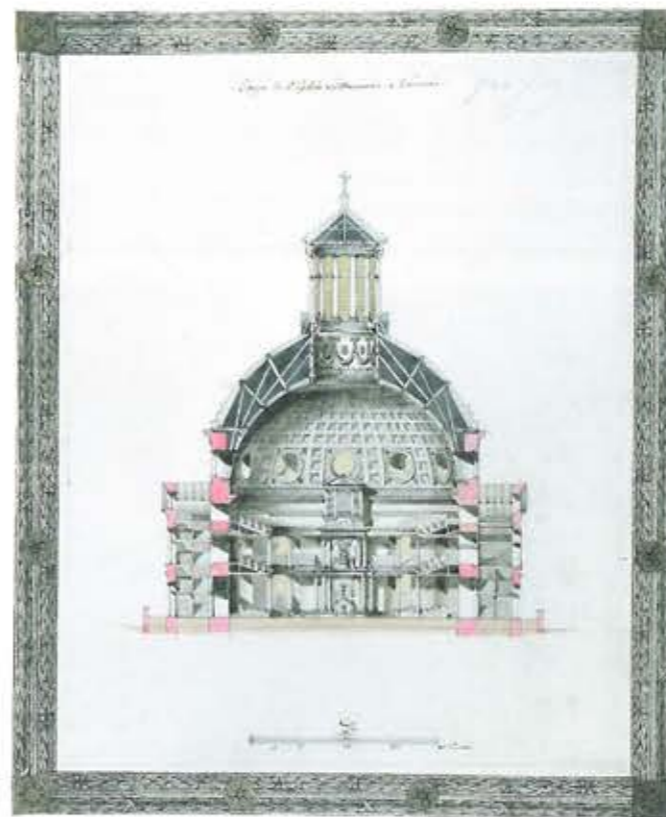

Parc de Marly le Roi, proj. Jules Hardouin-Mansart; źródło: www.mapio.net

Parc de Marly le Roi, proj. Jules Hardouin-Mansart, widok na oś symetrii; źródło: www.all-free-photos.com

tylko *Parc de Marly* – mistrzowsko zaprojektowany i zrealizowany przez Jules'a Hardouin-Mansarta dla Króla Słońce w drugiej połowie XVIII wieku.

Tymczasem Simon Gottlieb Zug – jako wybitny twórca europejskiego klasycyzmu i mistrz w tworzeniu warszawskich ogrodów: na Solcu, Powązkach, Na Książęcym, Na Górze i Mokotowie – wiernie trzymał się kanonu ówczesnej sztuki architektonicznej, zgodnie z którym myśleć o projektowaniu i użytkowaniu przestrzeni ogrodów – to jedno, a myśleć o wznoszeniu klasycystycznych gmachów, takich jak kościół Świętej Trójcy, mogących pojawić się

S.B. Zug, Projekt kościoła ewangelicko-augsburskiego w Warszawie, przekrój poprzeczny z widokiem na ołtarz; Gabinet rycin BUW, Inw.zb.đ. 8883

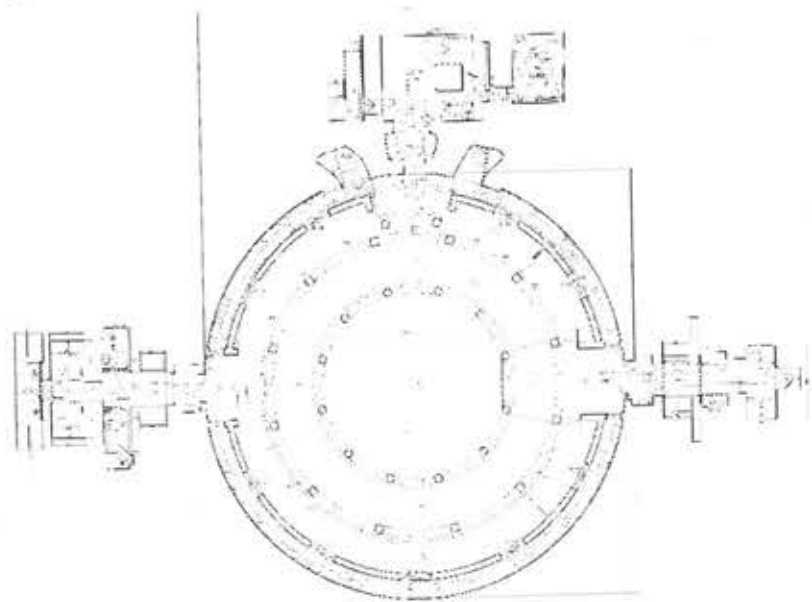
Lutheraneum, wnętrza współczesne, zdjęcia wykonane podczas wystawy Cezarego Poniatowskiego, marzec 2012; źródło: pracownia6.com/wystawy-exhibitions/20112012-cezary-poniatowski

w tych ogrodach lub obok nich – to drugie. Drugie, odrębne i samoistne zdarzenie, wieńczące odrębną jak by się mogło wydawać, filozofię komponowania i budowania.

Wróćmy do Teodora Burschego, który w tejże logice klasycystycznej, w sposób wielce wyważony i taktowny, w latach czterdziestych XX wieku wzbogacił świątynię zaprojektowaną przez Simona Gottlieba Zuga blisko dwieście lat wcześniej o podziemną salę dzisiejszego *lutheraneum*, projektując owo podziemie w logice architektury i funkcjonalności XVIII-wiecznej, acz mimo to, trzeba przyznać, używając na wskroś współcześnie monolitycznego żelbetu.

Tutaj również nie odnajdziemy ergonomicznej dostępności każdego zakątka poprzez pochylnie i rampy, znanej z ogrodów. Niepełnosprawny użytkownik nie został tutaj uwzględniony.

Jest styczeń 2017 r. Początek XXI wieku. „Osoby niepełnosprawne” – nie mogące chodzić – już od dawna nie są skazane na samotność i wykluczenie

Rzut kościoła Świętej Trójcy, Inwentaryzacja architektoniczna, październik 2015; wykonał: 3Deling Sp. z o.o.; źródło: Parafia Ewangelicko-Augsburska Świętej Trójcy w Warszawie

w czterech ścianach swojego domu. Nie trzeba już także być monarchą, aby móc poruszać się na technologicznie rozwiniętych XXI-wiecznych wersjach „krzesel z kołami” w każdej przestrzeni publicznej.

Przestrzeń publiczna jest dzisiaj demokratycznie dostępna. Kultura antyku, średniowiecza, renesansu, XVIII-wiecznego oświecenia wraz z judeo-chrześcijańską przestrzenią wiary zostają podporządkowane zjawisku i fenomenowi szacunku oraz aktywnego społecznego respektu dla każdego człowieka o fizycznej ułomności. Człowiek taki posiada dzisiaj wszystkie prawa należne innym ludziom. Także prawo uczestniczenia w codziennej modlitwie w kościele, w otoczeniu społeczności protestanckiej parafii kościoła Świętej Trójcy.

A także prawo uczestniczenia w koncertach, zebraniach i wszelkich społecznie użytecznych wydarzeniach organizowanych przez wspólnotę.

Sklepienie kościoła Świętej Trójcy; źródło: www.trojca.waw.pl

Wizualizacja konkursowej koncepcji modernizacji Placu Malachowskiego w Warszawie – II miejsce ze wskazaniem do realizacji; autorzy arch. arch.: Grzegorz Stiasny, Jakub Waclawek, Jan Bagiński, Filip Dzimwasha, Adam Kluczek, Karolina Kuczyńska; rysunek ze strony www.architektura.info, lipiec 2014

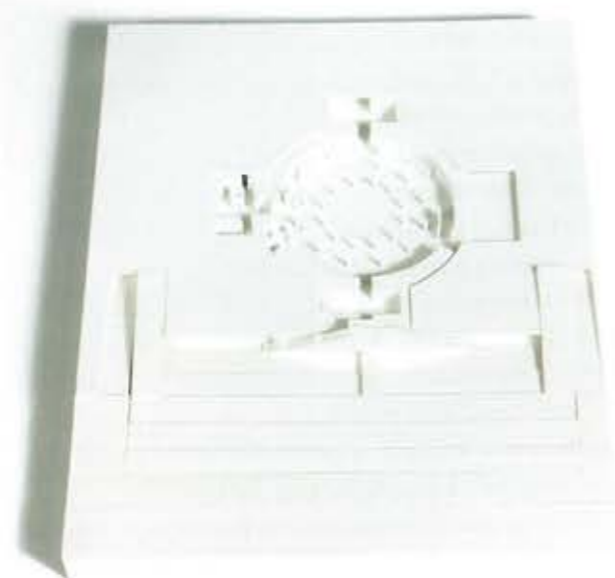

Makieta koncepcji rozbudowy kościoła Świętej Trójcy według projektu Andrzeja M. Choldżyńskiego, Architekta dla AMC-Andrzej M. Choldżyński Sp. z o.o. Sp. kom.; elewacja wschodnia z głównym wejściem do świątyni, marzec 2017; źródło: zasoby własne AMC

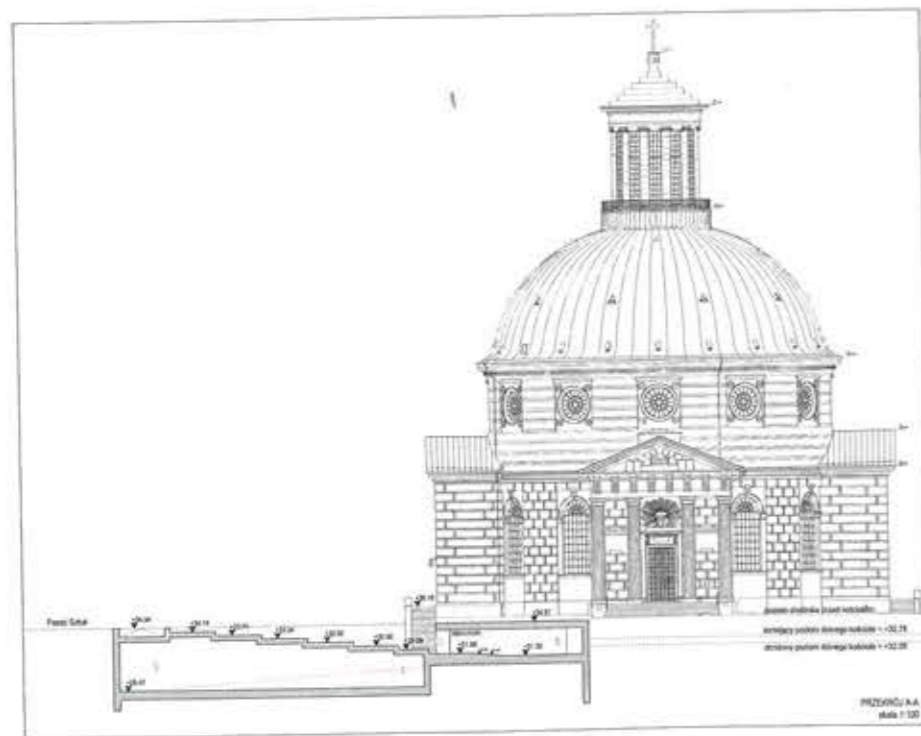
Jest 28 lutego 2017 r., ulica Książęca 4. Biura Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie. Tuż obok Park na Książęcem zaprojektowany przez Simona Gottlieba Zuga. Na trzecim piętrze rozmawiam z księdzem proboszczem parafii pw. Świętej Trójcy. Rozpoczyna się właśnie długo wyczekiwany remont kopuły kościoła. Będzie pokryta miedzią, a wieńczący latarnię krzyż zostanie pozłocony.

Prace obejmą też wnętrze kościoła wraz z *lutheraneum*.

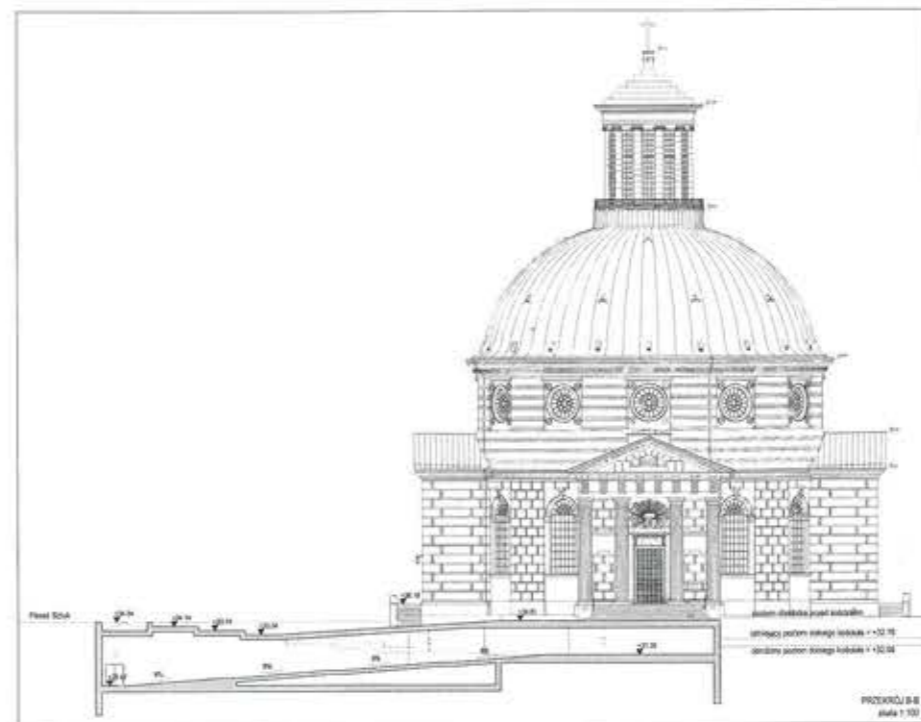
I jest oczywiście postulat. Kościół musi być dostępny dla osób o ograniczonej zdolności poruszania się. Windy zewnętrzne burzące harmonię zabytku nie są stosownym rozwiązaniem. Postulat dostępności kościoła dla wszystkich jest pilny i ważny również dlatego, że od kilku lat działa Koalicja na rzecz Rewitalizacji Placu Małachowskiego, którego kulturową i historyczną dominantą jest kościół Świętej Trójcy. Miasto Stołeczne Warszawa zorganizowało we współpracy z Koalicją konkurs architektoniczny. Wybrano projekty placu, wśród nich jeden skierowano do realizacji. Kościół otwarty ze swoją misją na społeczeństwo i społeczność Warszawy oraz symbolicznie

Makieta koncepcji rozbudowy kościoła Świętej Trójcy według projektu Andrzeja M. Choldżyńskiego, Architekta dla AMC-Andrzej M. Choldżyński Sp. z o.o. Sp. kom.; widok z góry kondygnacji -1 ze zdjętym dachem audytorium; fot. Daniel Ciesielski, kwiecień 2017

Koncepcja rozbudowy kościoła Świętej Trójcy według projektu Andrzeja M. Choldżyńskiego, Architekta dla AMC-Andrzej M. Choldżyński Sp. z o.o. Sp. kom.; przekrój w osi wschód-zachód, marzec 2017; źródło: zasoby pracowni AMC

Koncepcja rozbudowy kościoła Świętej Trójcy według projektu Andrzeja M. Choldżyńskiego, Architekta dla AMC-Andrzej M. Choldżyński Sp. z o.o. Sp. kom.; przekrój w osi wschód-zachód, marzec 2017; źródło: zasoby pracowni AMC

otwarty na otaczającą przestrzeń i powszechnie dostępny jest oczywistym zwornikiem, a zarazem fundamentem nowej idei placu Małachowskiego.

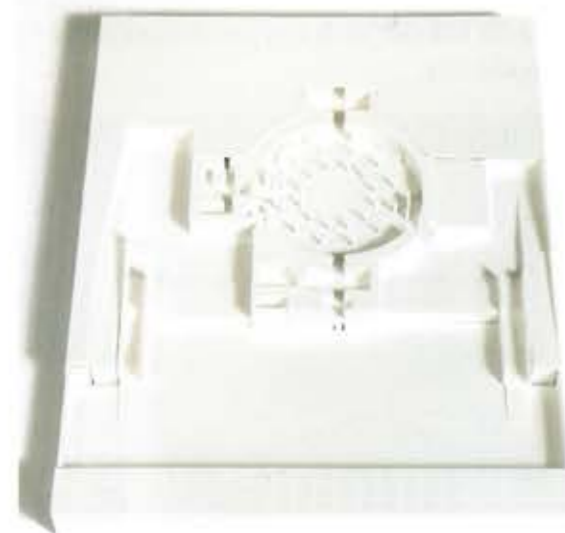
Wiemy, że antynomie i sprzeczności funkcjonalne, własnościowe oraz konserwatorskie trzeba zamienić w jedną, spójną ideę.

Mysł zatem, by zatrzeć dotychczas rzetelnie tworzoną i metodologiczną granicę między pejzażowym ogrodem a integralnym, dotąd odrębnym gmachem świątyni, jest coraz bardziej obecna. Powraca.

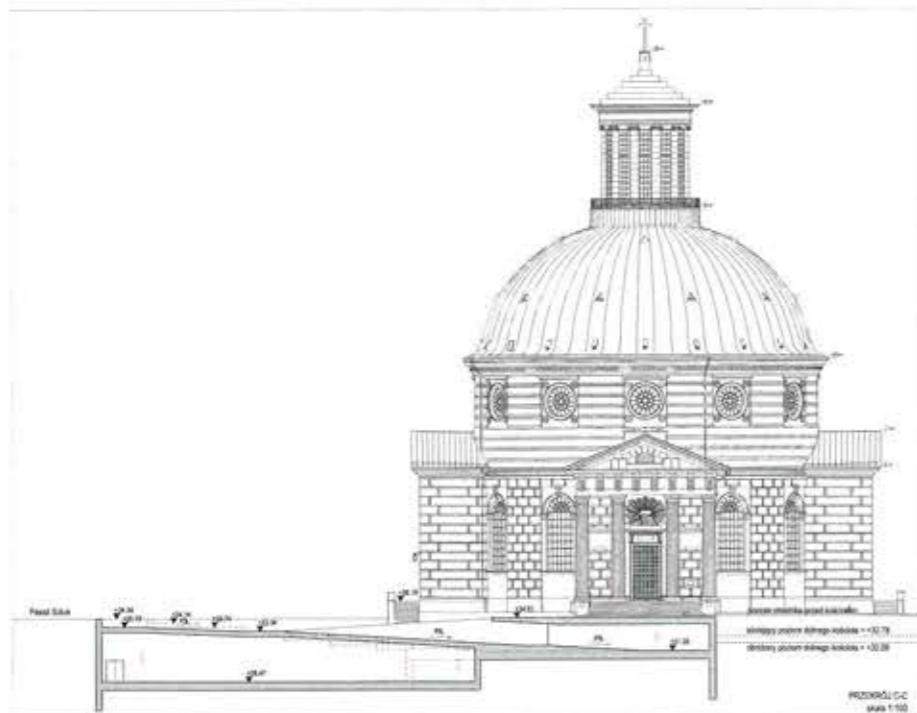
Specyficzny dualizm widoczny jest w pracy Simona Gottlieba Zuga i znamienitych jemu współczesnych: Nicolasa Ledoux i Étienne-Louisa Boullégo. Dualizm ten nieustannie oddziela sztukę projektowania ogrodów od filozofii i formy architektury gmachów po to, by następnie zestawić ze sobą w kontraście wyniki obu tych prac i światów. Dualizm ten zresztą jest wszechobecny w całym stylu klasycystycznym.

I także z siłą powraca do kościoła Świętej Trójcy.

Odpowiedź w tej intelektualnej, architektonicznej i kulturowej debacie oraz poszukiwaniu jest więc stosunkowo prosta. Pejzaż amfiteatru stworzonego na przedpolu kościoła przez autorów wybranego projektu konkursowego (arch. arch. J. Wacławek, G. Stiasny) staje się bowiem rzeźbiarskim dachem foyers i sali zagłębionej poniżej placu, łączącej się z *lutheraneum* Teodora Burschego.

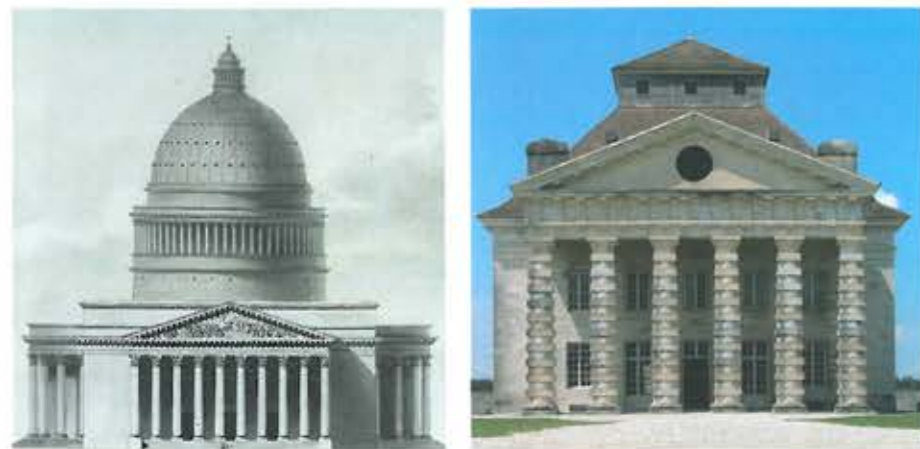
Makieta koncepcji rozbudowy kościoła Świętej Trójcy według projektu Andrzeja M. Choldżyńskiego, Architekta dla AMC-Andrzej M. Choldżyński Sp. z o.o. Sp. kom.; widok z góry kondygnacji -1 ze zdjętym dachem audytorium; fot. Daniel Ciesielski, kwiecień 2017

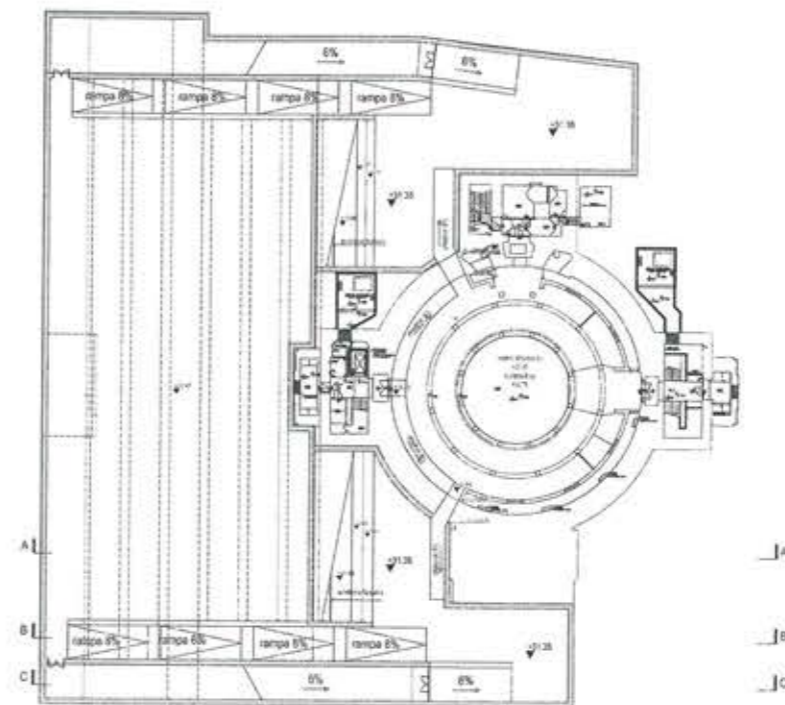
Konsepja rozbudowy kościoła Świętej Trójcy według projektu Andrzeja M. Choldżyńskiego, Architekta dla AMC-Andrzej M. Choldżyński Sp. z o.o. Sp.kom.; przekrój w osi wschód-zachód, marzec 2017; źródło: zasoby pracowni AMC

Ogrodowo-pejzażowy układ pochylni-chodników tworzy geometryczno-rzeźbiarską przestrzeń, w której architektura jest pejzażowym ogrodem, a pejzażowy ogród – częścią gmachu i częścią architektury.

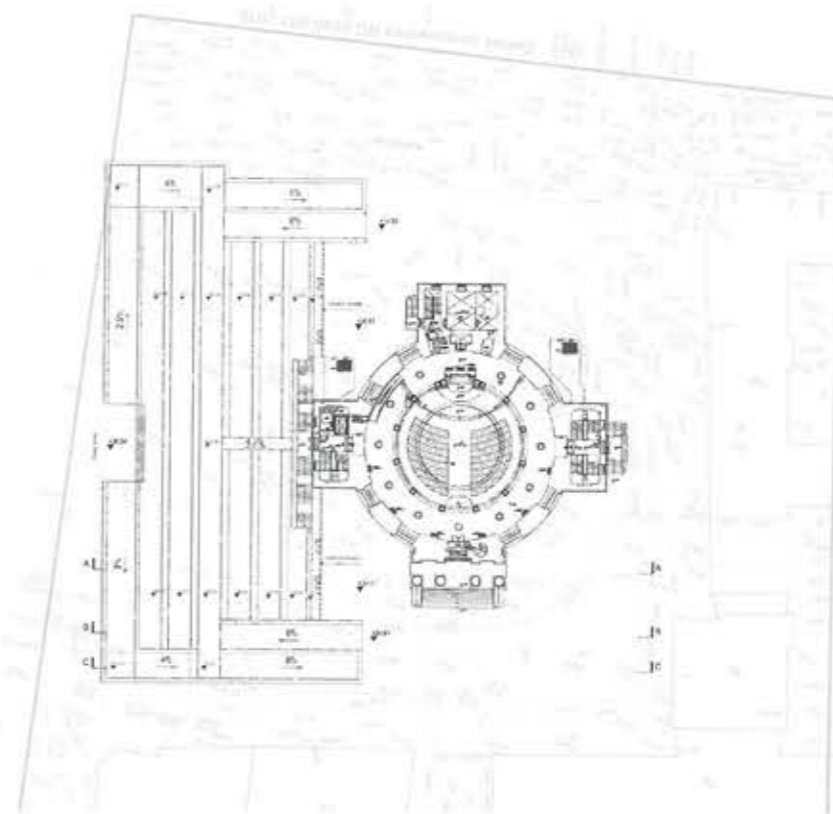
W warstwie funkcjonalnej wszystkie dotychczasowe sprzeczności i antynomie stają się w ten sposób budulcem logicznej, zhierarchizowanej przestrzeni. W przestrzeni tej klasycystyczny plan obu poziomów kościoła staje się głównym elementem układu funkcjonalnego większej całości, integrującej wschodnie przedpole świątyni ukształtowanej pejzażowo i amfiteatralnie. Sala wielofunkcyjna dla kilkuset osób i jej przestronne nowe foyers łączą się z dolnym poziomem kościoła.

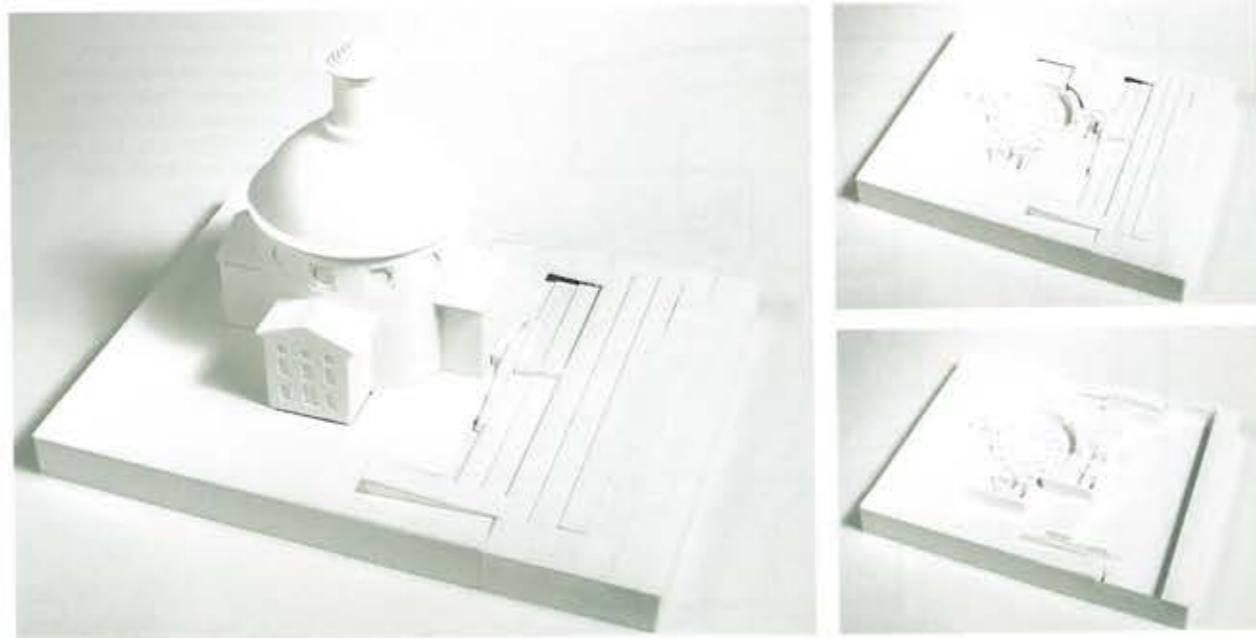
Projekty Etienne-Louisa Boulléego i Nicolasa Ledoux. Kolejno od lewej: projekt kościoła de la Madeleine w Paryżu (Etienne-Louis Boullée, 1777 – 1781), Saline Royale (Nicolas Ledoux, 1775, fot. Rolf Süssbrich); źródło: www.commonswikimedia.org

Rzut kondygnacji -1: sala wielofunkcyjna i jej foyers, lutheraneum według projektu Andrzeja M. Choldżyńskiego, Architekta dla AMC-Andrzej M. Choldżyński Sp. z o.o. Sp.kom., marzec 2017; źródło: zasoby pracowni AMC

Rzut parteru i plan sytuacyjny z amfiteatralną widownią według projektu Andrzeja M. Choldżyńskiego, Architekta dla AMC-Andrzej M. Choldżyński Sp. z o.o. Sp.kom., marzec 2017; źródło: zasoby pracowni AMC

Amfiteatr rozwija plac Małachowskiego w kierunku dolnego kościoła, otwartego z kolei na plac symboliczną rozświetloną szczeliną foyers.

I oczywiście, nie możemy zapominać o jeszcze jednym rezultacie tej syntezy przeciwności. Był to główny postulat księdza proboszcza. Do każdego zakątka kościoła, *lutheraneum*, sali wielofunkcyjnej oraz jej foyers dotrą z dowolnego miejsca placu osoby niepełnosprawne na wózkach. Będą się one bowiem poruszać po pochyłych chodnikach i womitoriach tego nowego architektonicznego pejzażu. Nowego pejzażu, w którym plac Małachowskiego sięga do wnętrza kościoła, a kościół ze swojej strony promieniuje na nową przestrzeń placu z jego amfiteatralną widownią. Widownią kontemplującą świątynię, a jednocześnie przekrywającą nową, społecznie użyteczną salą wielofunkcyjną.

Andrzej M. Choldżyński
Garches – Warszawa, wrzesień 2017

ABSTRACT

A message for the future

Time and place. On historical and architectural *continuum*
of St Trinity church – a design of the second extension

Today, public space is democratically accessible. Today, the cultures of Antiquity, Middle Ages, Renaissance, the 18th century's Enlightenment, as well as the Judeo-Christian realm of faith have been crowned with deference and active respect for each and all physically imperfect individuals. Today, such individuals enjoy rights equal to those bestowed

Makieta koncepcji rozbudowy
kościół Świętej Trójcy
według projektu Andrzeja
M. Choldżyńskiego, Architekta
dla AMC-Andrzej M. Choldżyński
Sp. z o.o. Sp.kom; fot. Daniel
Ciesielski, kwiecień 2017

upon healthy people, which includes the right to attend daily religious services, surrounded by the protestant parish of the Holy Trinity church's community; or, the right to attend concerts, gatherings and social events organized by this community.

The date is 28 February, 2017. We are at the Książęca Street no. 4 in Warsaw, Poland, i.e. the headquarters of Warsaw Stock Exchange. Next to it, there is the Na Książęcym Park, designed by Simon Gottlieb Zug. I find myself on the third floor, having a conversation with the Holy Trinity's pastor. A long-awaited repair of the church's cupola has just commenced. It will be copper-plated, with a gold-plated cross topping its lantern. Some work will also be conducted in the interior, including the *lutheraneum*.

One requirement for the repair work was this: the church must be accessible for all persons with reduced mobility. External elevators that would interfere with the historical harmony of the building are not a suitable solution. The requirement is both urgent and relevant, due to the *Alliance for Plac Małachowskiego square's* initiative. The Holy Trinity church dominates over the square both culturally and historically.

In collaboration with the Alliance, the City of Warsaw made a competitive call for architecture designs. Several proposals were selected, one was finally chosen for implementation. There is an obvious keystone for the newly conceptualized Plac Małachowskiego square. It is the message of the church that is open towards the society in general and Warsaw communities in particular; one that symbolically opens up towards its surroundings and is universally accessible.

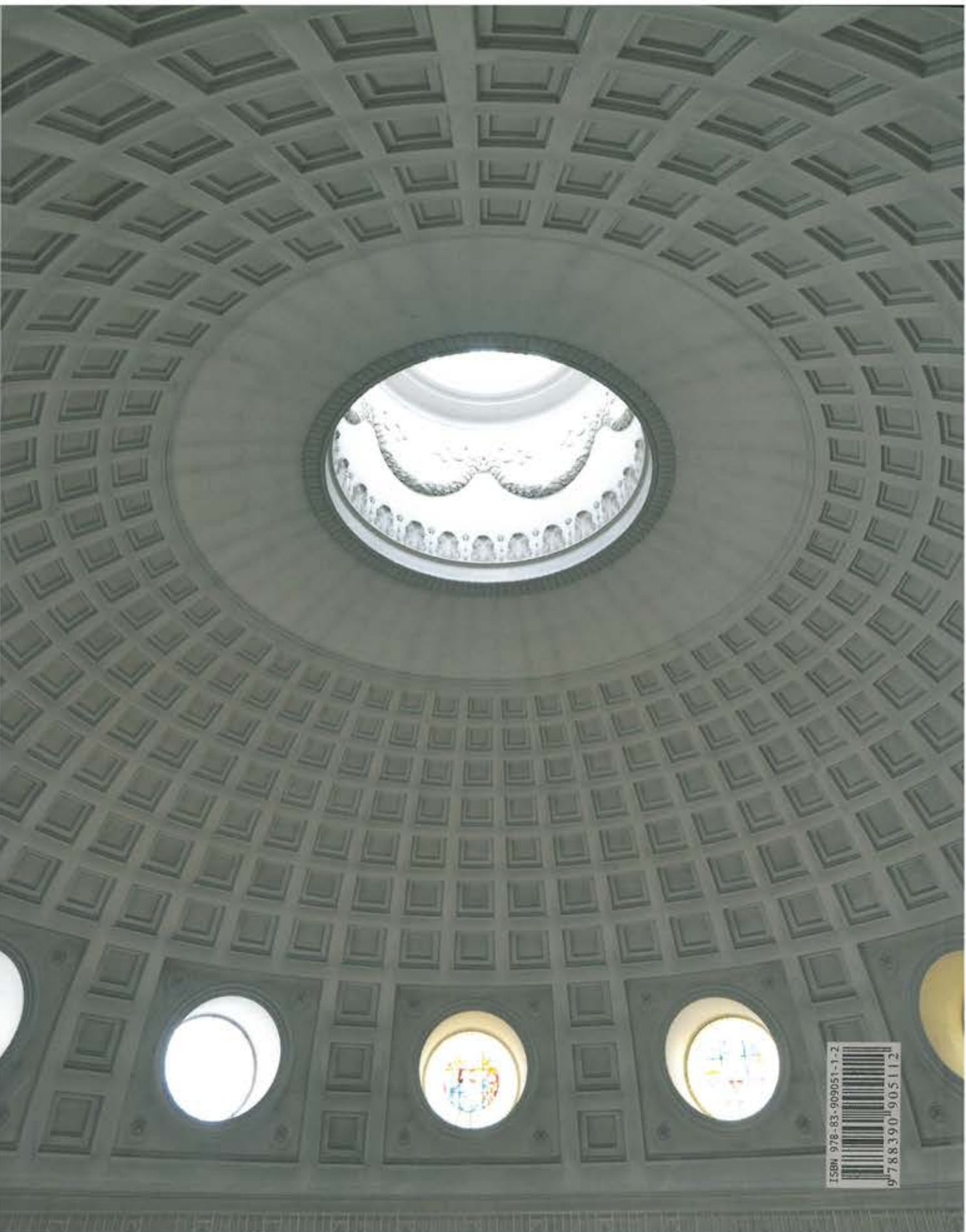
Clearly, the antinomies, as well as the functional, proprietorial and restorative contradictions must be converted into a coherent concept. A recurring idea materializes gradually: one to efface the methodological and clear frontier between a landscape garden and a standalone building. This specific dualism is featured in the oeuvre of Simon Gottlieb Zug and his outstanding contemporaries, Nicolas Ledoux and Étienne-Louis Boullée. It draws the line between garden design on one hand and philosophy and form of architecture on the other hand. Eventually, it combines both worlds and contrasts the results of both kinds of effort.

The dualism is, after all, an omnipresent feature of Classicism and it recurs as such in case of the Holy Trinity church. The answer to search for in this intellectual, architectonic and cultural quest is relatively simple. The landscape of an amphitheater, which the winning designers transposed into the church's foreground, becomes a sculptural roof for the foyers and a hall located in a hollow below the square's level; the hall is connected with Teodor Bursche's *lutheraneum*.

A landscape-garden system of pavement ramps creates a geometric, sculptural space. Architecture is a landscape garden and the landscape garden itself forms part of the edifice. Functionally speaking, all contradictions and antinomies turn into ingredients of a logical and hierarchical space. There, the classicist scheme of the church's two levels becomes the main feature of a larger functional system. It integrates the east foreground of this landscape and amphitheater-formed temple.

A new, spacious foyers connects a multi-use hall for several hundred guests with the church's lower floor. The amphitheater expands the Plac Małachowskiego square towards the lower floor of the church, which, conversely, opens up towards the square through the foyer's symbolic, illuminated slit.

Let us not forget, however, about one more consequence of such synthesis of contradictions, the pastor's main requirement: every corner of the church, *lutheraneum*, hall and foyers must be accessible for persons with reduced mobility. They would use the ramps and vomitoria within this newly formed architectural landscape, which ushers the Plac Małachowskiego square into the church that emanates towards this new space and its auditorium. Finally, the auditorium faces the temple while partly covering the new, socially useful multi-use hall.

ISBN 978-83-909051-1-2

9 788390 905112